

Cifras e fatgs. Umens e dunnas. Grischun.

Post da stab per dumondas d'equalitad dal Grischun

Prolog

Las cifras cumprovan: Dunnas ed umens vivan en il Grischun en plirs regards en differents munds. Lur situaziun n'è, sco quai chi mussa la cumparaziun statistica, betg eguala. En la furmaziun, en la professiun, tar la paja, tar la quota da gudogn, en la politica (sin plaun communal e chantunal), en las posiziuns da cader han las dunnas grischunas en cumparaziun cun ils umens grischuns in grond basegn da cumpensaziun. En noss chantun n'ha mintga terza dunna nagin examen professiunal. Quai è passa diesch pertschient dapli che tar ils umens. Las dunnas èn pertutgadas pli fitg da la dischoccupaziun ch'ils umens. Ellas gudognan en media in tschintgavel damain. Mo ellas prestan dus terzs da la lavur nunpajada. Sche las dunnas han ina activitad da gudogn, fan ellas quai (per motivs famigliars) savens parzialmain. Ils umens lavuran per il solit lura parzialmian, sch'els absolveschan ina

scolaziun u ina furmaziun supplementara. Las dunnas ed ils umens vivan pli e pli savens sulets. Ils ultims trent'onns è il dumber dals umens che vivan en chasadas cun partenaria ed uffants sa sminuì per bunamain la mesadad. En il Grischun vegni maridà adina pli pauc. La quota da divorzis è s'augmentada pli fitg ch'en il rest da la Svizra. Ed i naschan adina damain uffants.

Las differenzas tranter las dunnas ed ils umens en il Grischun, las qualas pon vegnir cumprovas cun statisticas, vegnan resumadas per l'emprima giada en questa brochura. Las datas classificadas tenor las schlattainas furman ina basa da discussiun davart il stadi da l'egualitad tranter dunnas ed umens en il Grischun, ed ellas illustreschan ils champs d'acziun. Cifras e fatgs na stattan dentant betg qua isolads, i stattan en connex in cun l'auto. Uschia stat per exempel la situaziun economica main buna da las dunnas

en connex cun la scolaziun ch'è en media main buna ed er cun la gronda part da la lavur nunpajada.

Anc in pled en connex cun las datas: Las graficas da questa brochura sa basan per gronda part sin statisticas da la confederaziun ch'èn savens, dentant betg adina, classificadas tenor ils chantuns. En differents secturs na stevan dentant a disposiziun naginas cifras per il Grischun, perquai ch'ellas na vegnan insumma betg eruidas en il chantun u betg eruidas tenor schlattaina (p.ex. activitad da gudogn, lavur nunpajada, pajas, sanadad). Er qua exista in basegn da cumpensaziun.

Post da stab per dumondas d'egualitad dal chantun Grischun

Cuira, ils 8 da mars 2005
(di internaziunal da las dunnas)

Cuntegn

Populaziun

Cumposiziun	3
Naschientschas	4
Vegliandrament	5
Repartiziun tenor la vegliadetgna	6

Chasadas e famiglias

Stadi civil	7
Tip da chasada	8
Maridaglias e divorzis	9

Furmaziun

Stadi da furmaziun	11
Scolaziun professiunala superiura	12
Finiziuns d'emprendissadis	13
Maturitads	14
Scolas autas professiunalas	15
Universitads	16
Elecziuns dals roms	17

Repartiziun regionala	18
-----------------------	----

Activitad da gudogn

Secturs	19
Quotas da gudogn	20
Dischoccupaziun	21
Grad d'occupaziun	23
Status da gudogn	24
Administraziun chantunala	25
Via a la lavur	26

Entradas

Pajas	27
Reducziun da las premias	28

Lavur da chasa e tgira d'uffants

Lavur betg pajada	29
Lavur da chasa e lavur da famiglia	30

Sanadad

Surpaisa	31
Sa sentir da la giuventetgna	32
Raschun da la mort	33

Politica

Vischnancas	34
Chantun	35
Confederaziun	37
Register da litteratura ed impressum	38

Populaziun

Dunnas en la maioritad

L'onn 2000, a chaschun da la dumbraziun federala dal pievel, han ins dumbrà en il chantun Grischun 187 058 abitantas ed abitants, 94 753 mattas e dunnas e 92 305 mats ed umens. Dal total da la populaziun era il dumber da dunnas cun 50.7% in zic pli aut che quel dals umens (49.3%).

Cun auters plets stevan 97.4 umens en proporziun cun 100 dunnas. Questa maioritad da las dunnas è tipica per tut las societads occidentalas e stat en connex cun l'aspectativa da vita pli auta da las dunnas.

En Svizra era la part da las dunnas l'onn 2000 perfin 51% da la populaziun totala da 7.29 milliuns, 100 dunnas stevan en proporziun cun 95.9 umens.

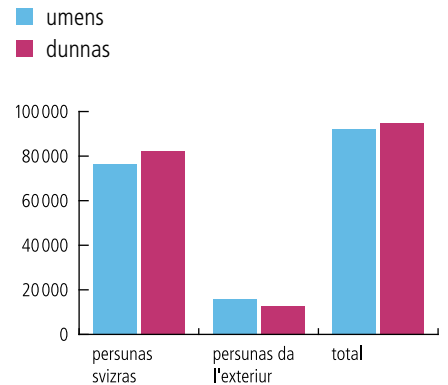
La part da las burgaisas e dals burgais da l'exteriur dumbrava en il Grischun l'onn 2000 15.1%. En tut la Svizra devi da quel temp 20.5% abitantas ed abitants senza pass svizzer.

Tar la populaziun da l'exteriur èn ils umens en la maioritad.

L'onn 2000 eran 55.7% da las persunas da l'exteriur en il Grischun umens. En tut la Svizra dumbrava questa part 53.6%. Il motiv per quest fatg è che pli blers umens èn immigrads en Svizra. Savens als suondan lur famiglias pli tard, ma per bler betg en tut ils cas.

Populaziun dal Grischun tenor schlattaina e nazionalitad

Funtauna: uffizi federal da statistica, dumbraziun dal pievel 2000

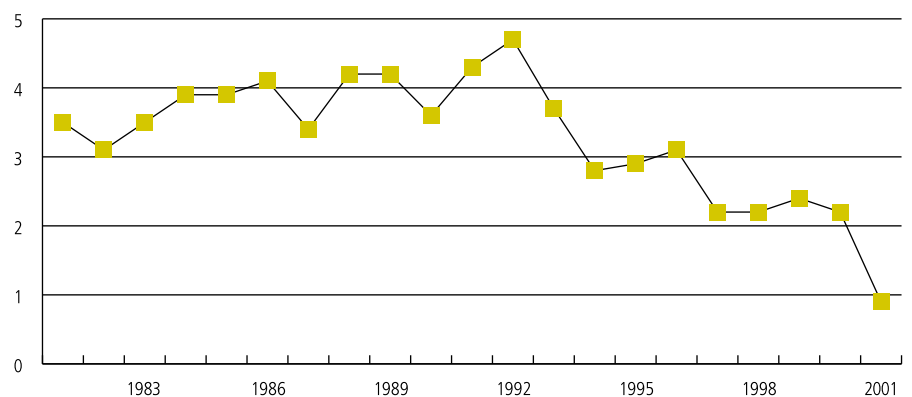

Adina pli paucs uffants grischuns

Il dumber da naschientschas e cun quel er il surpli da naschientschas (naschientschas main mortoris) sa sminueschan cleramain ils davos onns. L'onn 2003 era il surpli da las naschientschas anc 37, il dumber da la populaziun è (sin fundament da l'immigraziun e dal surpli da las naschientschas) s'augmentà per 0.6% (en Svizra per 0.8%). Tenor las calculaziuns da l'uffizi federal da statistica (scenari da la populaziun Trend) ston ins quintar en il Grischun er ils proxims onns cun in augment da la populaziun fitg pitschen.

Svilup dal surpli da las naschientschas pro 1000 abitantas ed abitants en il Grischun, 1981 fin 2001

Funtauna: uffizi federal da statistica, indicaturs da la populaziun per il Grischun

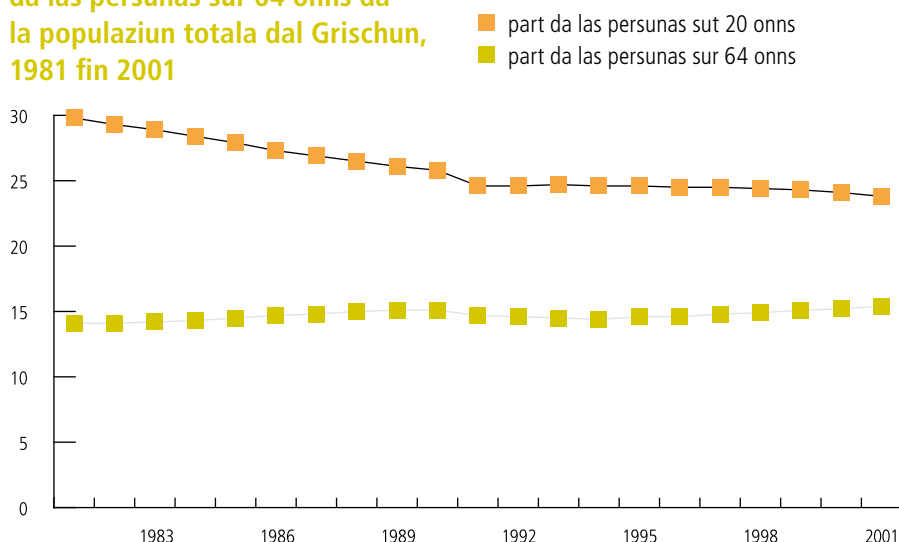

Pli blera glied veglia – pli pauca glied giuvna

La pitschna rata da naschientschas chaschuna, ensemen cun l'aspectativa da vita creschenta e cun ina immigraziun che stagnescha, in vegliandrament creschent da la populaziun. La part da la glied giuvna en la populaziun totala sa sminuescha, la part da la glied veglia percenter s'augmenta. Il scenari da la populaziun menziunà parta dal fatg ch'i dettia en la populaziun grischuna a partir da l'onn 2016 dapli persunas sur 64 onns che persunas sut 20 onns.

Part da las persunas sut 20 onns e da las persunas sur 64 onns da la populaziun totala dal Grischun, 1981 fin 2001

Funtauna: uffizi federal da statistica, indicaturs da la populaziun per il Grischun

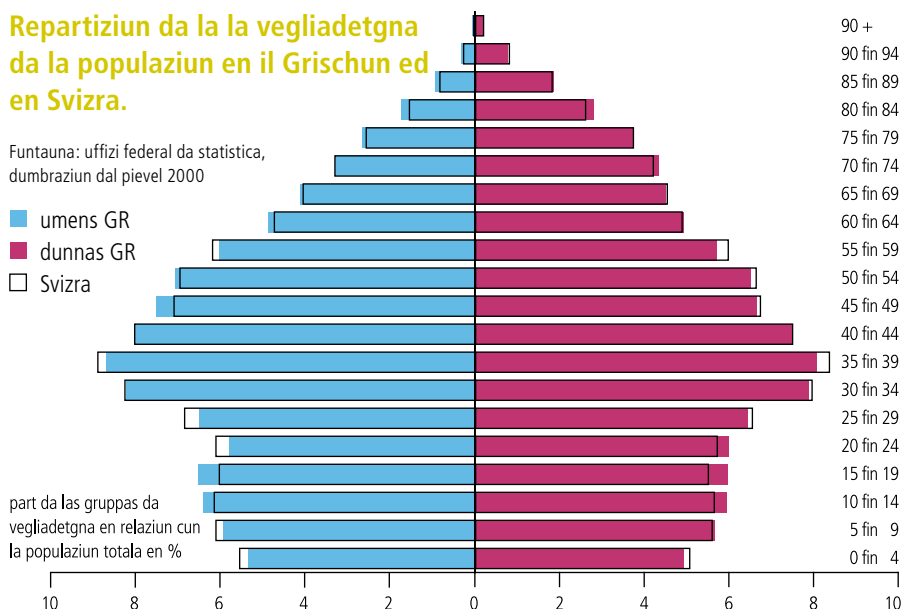
Adina dapli dunnas fitg attempadas

En general datti en egl ch'ils umens domineschan en tut las gruppas da vegliadetgna fin 60, pir suenter prendan las dunnas il surmaun. Quai ha da far dad ina vart cun il fatg ch'i naschan dapli mats e da l'autra vart cun la populaziun da l'exteriur, tar la quala ils umens domineschan en la vegliadetgna da creschids giuvens e da creschids mesauns. En il Grischun datti cleramain en egl ina mancanza dals umens da 20–24 onns; quai po esser dad ina vart perquai ch'i moran pli blers umens en quella vegliadetgna tras accidents e tras effects da violenza, da l'autra vart probablamain er pervi d'in saldo d'emigraziun negativ (pli blers emigrants che immigrants) tar ils umens da questa gruppa da vegliadetgna. Il surpli da dunnas en la populaziun pli veglia reflectescha l'aspectativa da vita pli auta da las dunnas.

Repartiziun da la la vegliadetgna da la populaziun en il Grischun ed en Svizra.

Funtauna: uffizi federal da statistica, dumbraziun dal pievel 2000

- umens GR
- dunnas GR
- Svizra

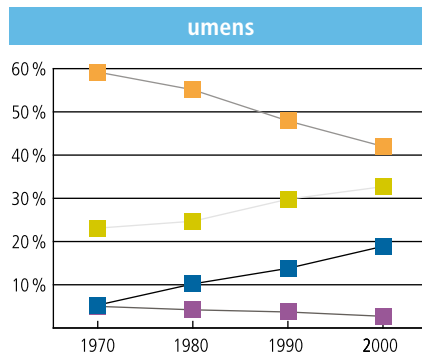
Chasadas da famiglia sa sminueschan fitg

Entant ch'igl abitavan l'onn 1970 anc cleramain passa 50% da las dunnas grischunas creschidas e bunamain 60% dals umens grischuns en chasadas cun uffants, è quai il cas l'onn 2000 mo tar 37% da las dunnas e tar 32% dals umens. Percunter èn s'augmentads en quests 30 onns marcantamain ils pèrs senza uffants e chasadas cun ina persuna. Er persunas en famiglias cun in genitur èn sa sminuidas tendenzialmain en quest temp, spezialmain tar ils umens è sa sbassada la part da 5% l'onn 1970 a 2.7% l'onn 2000. Questa cifra cuntegna dentant er ils figls creschids da persunas ch'educheschan sulettas, per cas ch'els vivan anc a chasa. Da tut las persunas ch'educheschan sulettas eran l'onn 1990 en il Grischun circa 85% dunnas e mo 15% umens; quai correspunda vaira exactamain a la media svizra (84%). Però variescha la part dals umens cleramain tranter l'Engiadina

bassa e la Val Müstair (passa 20%) e la Surselva e Tavau cun 13% (usche bass sco Turitg).

Funtauna: Bühler 2001

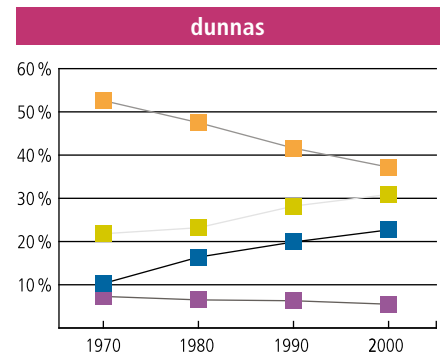
- pèrs cun uffants
- pèrs senza uffants
- chasadas cun ina persuna
- chasadas cun in genitur

Popolaziun da persunas creschidas*, tenor tip da chasada e schlattaina, Grischun 1970 fin 2000

* en pertschient da tut las persunas a partir da 20 onns che vivan en chasadas privatas,

Funtauna: uffizi federal da statistica, dumbraziun dal pievel 1970–2000

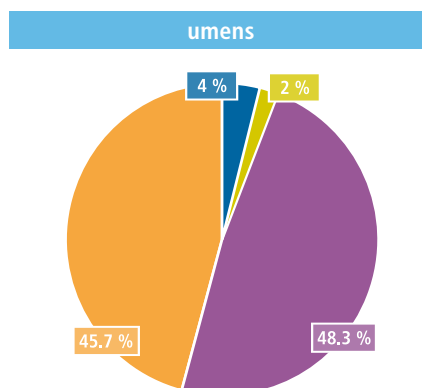

Bunamain mintga 10avla dunna è vaiva

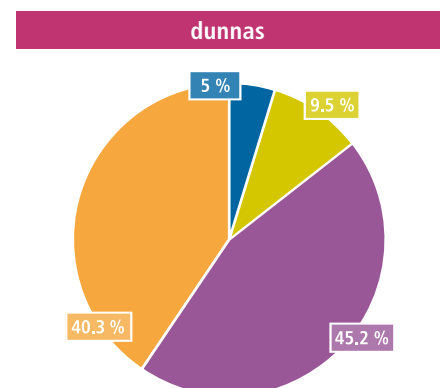
Bunamain la mesadad (48.4%) dals abitants masculins dal Grischun èn maridads, ina gronda part (45.7%) èn nubils, mo ina pitschna part da 4% resp. 2% èn divorziads resp. vaivs. Tar las dunnas èn questas duas gruppas dentant cleramain pli grondas che tar ils umens, 5% da las dunnas èn divorziadas e 9.5% èn vaivas, nubils èn 40.3% e maridadas èn 45.2% da la populaziun feminina. Qua sa reflectescha l'aspetativa da vita pli auta da las dunnas e la tendenza pli gronda dals umens da sa maridar puspè suenter esser divorziads. Il Grischun na sa differenziescha strusch da la Svizra areguard la repartiziun dals differents stadis civils.

Popolaziun dal Grischun, tenor stadi civil e schlattaina

Funtauna: uffizi federal da statistica, dumbraziun dal pievel 2000

- persunas nubilas
- persunas maridadas, incl. separadas
- vaivs e vaivs
- divorziads

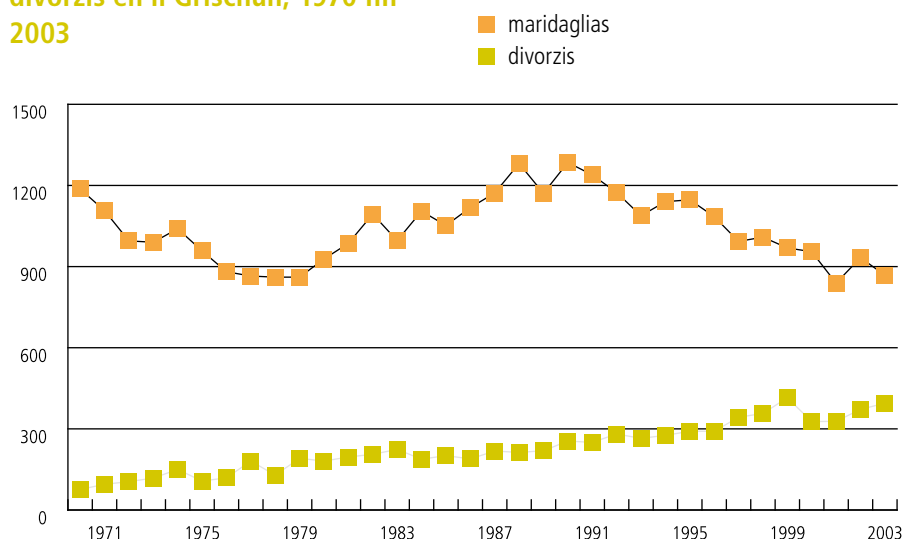

Pli paucas maridaglias – pli blers divorzis

Entant che las maridaglias èn s'augmentadas e sa sminuidas en il Grischun (sco dal reminent er en il rest da la Svizra) ils ultims 30 onns differentas giadas, pon ins constatar ch'ìls divorzis s'augmentan pli u main cuntinuadamain. La relaziun da maridaglias e da divorzis è sa sviluppada en il Grischun vaira parallelamain cun quella en Svizra (cf. proxima pagina). Fin avant paucs onns era la quantitat dals divorzis en il Grischun en relaziun cun las maridaglias bler pli bassa, dentant er creschenta. Il dumber dals divorzis sin 100 maridaglias è creschì en il Grischun, spezialmain ils ultims 10 onns, anc pli fitg ch'en Svizra. Quai ston ins surtut attribuir al fatg ch'il dumber da las maridaglias sa sminuescha.

Svilup da las maridaglias e dals divorzis en il Grischun, 1970 fin 2003

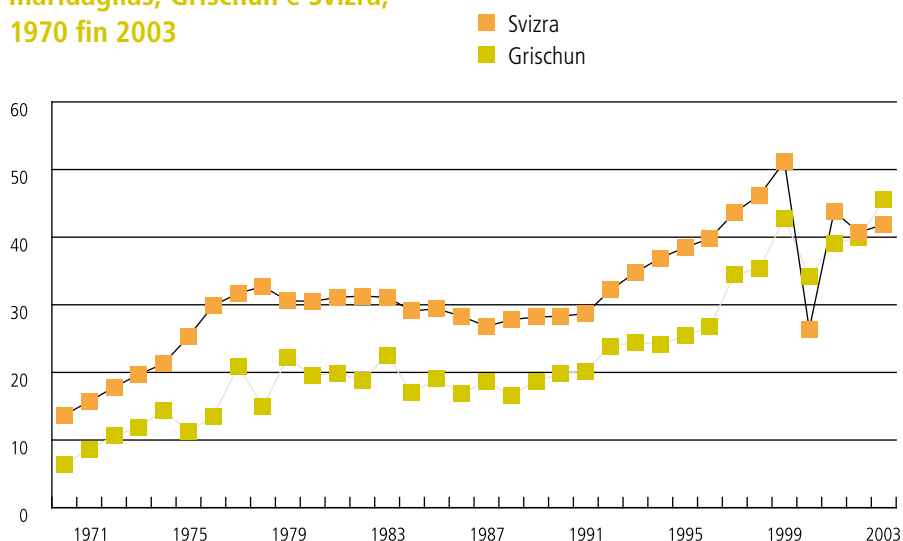
Funtauna: uffizi federal da statistica, BEVNAT

Il grond augment dals divorzis l'onn 1999 ed il digren l'onn 2000 stat en connex cun l'introducziun dal nov dretg da divorzi l'onn 2000. L'onn 2003 hai dà en il Grischun 45.5 divorzis sin 100 maridaglias, uschia è stada questa part per l'emprima giada pli gronda che la media svizra (40.7 divorzis sin 100 maridaglias). Quai na pon ins dentant anc betg valitar sco trend, perquai che las cifras dal chantun Grischun èn pli instabilas ch'en il rest da la Svizra pervi ch'il dumber total da la populaziun è pli pitschen.

Dumber da divorzis sin 100 maridaglias, Grischun e Svizra, 1970 fin 2003

Funtauna: uffizi federal da statistica, BEVNAT

Mintga terza dunna grischuna senza scolaziun professiunala

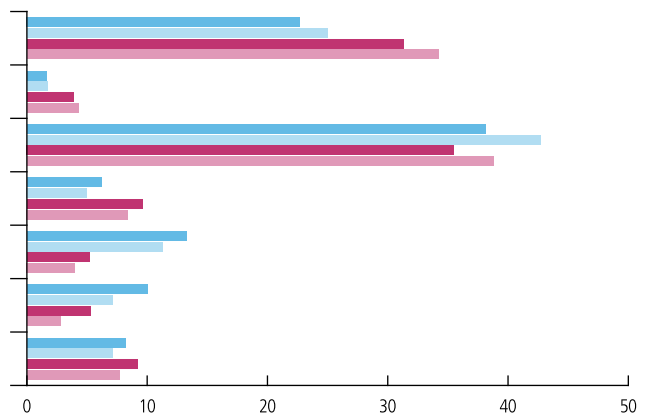
En connex cun las finiziuns da la furmaziun da tut las abitantas e da tut ils abitants datti en egl che la gronda part ha frequentà in emprendissadi u ina scola professiunala a temp cumplain. Sin la segunda piazza chattain nus gia personas senza scolaziun professiunala. En il Grischun è il dumber da las personas senza scolaziun professiunala in pau pli aut ch'en tut la Svizra, correspondentamain han absolvi pli paucas personas in emprendissadi u ina scolaziun professiunala superiura. Dumnas han en general ina mendra scolaziun. Circa in terz n'ha insumma betg terminà ina furmaziun formala. Fitg cleras èn las differenzas da las schlattainas er tar las scolaziuns professiunalas superiuras e tar las finiziuns da studis universitars. Mo il dumber da las personas cun in certificat da scola media (scola media da diplom, matura u patenta da magistra u da magister) è pli aut tar las dumnas che tar ils umens.

Las scolaziuns terminadas las pli autas tenor schlattaina, pertschients da la populaziun residenta, Grischun e Svizra

Funtauna: uffizi federal da statistica, dumbraziun dal pievel 2000

umens CH
umens GR
dumnas CH
dumnas GR

mo scola obligatoria u nagin diplom
scola media da diplom u scola preparatoria per la professiun
emprendissadi, scola professiunala en temp cumplain
scola da maturitad / seminari da magisters
scolaziun professiunala superiura / scola spezialisada
scola auta professiunala / universitad
senza indicaziuns

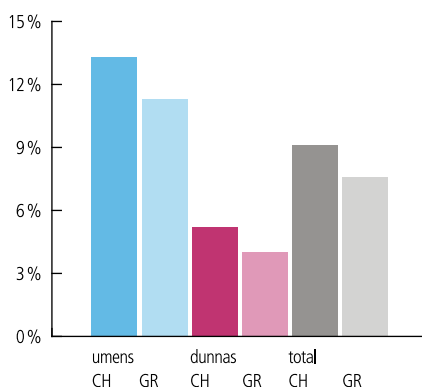

Bunamain trais giadas tants umens sco dumnas dal Grischun han ina scolaziun professiunala superiura

La grafica mussa per mauns da l'exempel da las furmaziuns professiunalas superiuras anc ina giada il retard da furmaziun da la populaziun grischuna cumpareglia cun la media svizra e da las dumnas cumpareglia cun ils umens. Mo 4% da las dumnas, dentant 11.3% dals umens en il Grischun han ina scolaziun professiunala superiura, p.ex. in diplom d'ina scola professiunala superiura u in certificat professiunala federal. Ils ultims decennis han las dumnas giuvnas dentant recuperà fermamain areguard la scolaziun. Quai vala er per il Grischun, sco quai che las proximas paginas mussan.

Persunas cun ina scolaziun professiunala superiura tenor schlattaina, pertschients da la populaziun residenta, Grischun e Svizra

Funtauna: uffizi federal da statistica, dumbraziun dal pievel 2000

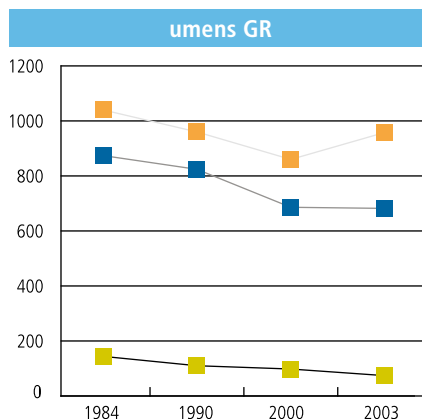

Las dunnas giuvnas recupereschon

Il pli savens, tant tar las dunnas sco er tar ils umens, vegnan frequentads ils emprendissadis da trais onns, e quels vegnan pli e pli impurtants. Las scolaziuns professiunalas curtas (2 onns), che na pussibileschan per ordinari betg l'access ad ina furmaziun professiunala superiura e ch'eran relativamain frequentas tar las dunnas, van generalmain enavos. Tar las dunnas pon ins constatar plaun a plaun er in augment dal dumber da finiziuns dals emprendissadis da quatter onns. Quai pon ins probablmain attribuir mo per part al fatg che las dunnas entran en las domenas tradiziunalas dals umens, sco en il mastergn, en l'industria da metal e da maschinas. Pli impurtant e probablmain in augment da la purschida d'emprendissadis en domenas plitost femininas, sco droghista, optica, tgirunza da malsauns Il sco er da mastergns technics maschadads, sco p.ex. dissegndras e

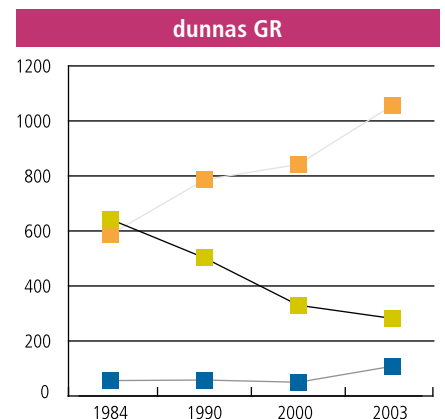
dissegnders.

Svilup da las finiziuns da l'emprendissadi en il Grischun,

tenor schlattaina e durada da l'emprendissadi, 1984 fin 2003

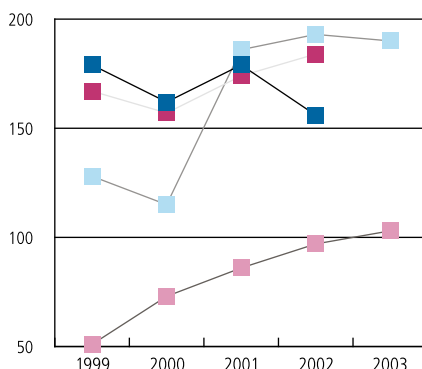
■ 2 onns
■ 3 onns
■ 4 onns

Dapli dunnas che umens cun matura gimnasiala

Tar la matura gimnasiala han las dunnas gia surpassà ils umens. Quest tip da matura è sa sminui tar ils umens ils ultims onns a favur da la matura professiunala. Er las dunnas fan pli e pli savens la matura professiunala, dentant sin in nivel bainquant pli bass. Quai stat en connex cun il fatg che dunnas elegian pli savens scolaziuns professiunalas che na pussibileschan betg la matura ed uschia er betg l'access a scolaz autas (cf. qua survart).

Svilup da las finiziuns da maturitads en il Grischun tenor schlattaina e tip da maturitad, 1999 fin 2003

Funtauna: uffizi federal da statistica
*las cifras per las finiziuns da las maturitads gimnasialas 2003 n'èn betg vegnidas registradas, perquai ch'ellas n'èn, pervi da l'introducziun da la matura dubla (finiziun tenor differents reglements), betg cumparegliablas.

■ umens matura gimnasiala
■ dunnas matura gimnasiala
■ umens matura professiunala
■ dunnas matura professiunala

Mo mintga terz scolar da la scola auta professiunala è ina dunna

Il dumber da las dunnas che studegian en scolas autas professiunalas s'augmenta claramain en tut la Svizra ed ha cuntanschì l'onn 2003 bundant 38%. Las dunnas grischunas n'han betg fatg tras quest augment en la medema dimensiun, dentant er lur quota è creschida pulitain, da 28 a 34%.

Part da las dunnas che studegian a las scolas autas professiunalas, Grischun e Svizra

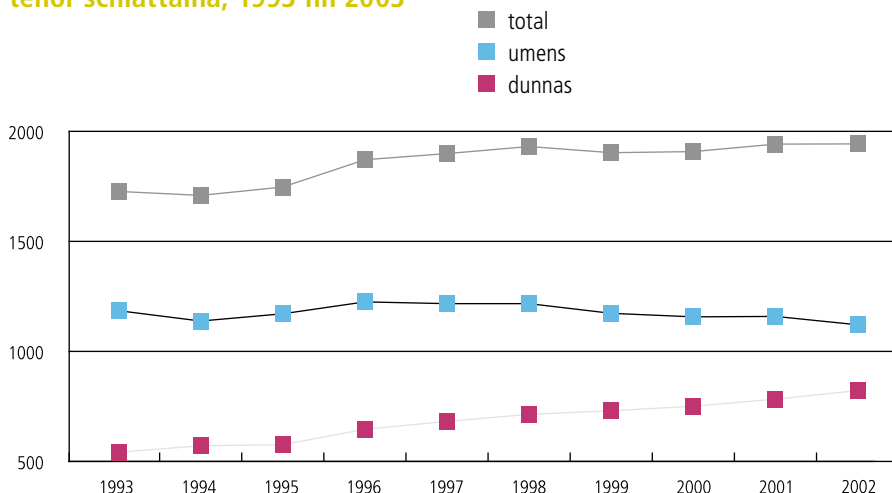

Funtauna: uffizi federal da statistica, statistica da scola
* studentas e students cun domicil en il Grischun tar l'acquist dal certificat dal dretg da studegiar

Studentas grischunas s'avanzan

A las universitads svizras è il dumber da las studentas e dals students dal Grischun s'augmentà en general levamain ils ultims onns. Quest augment ston ins surtut attribuir al dumber creschent da las studentas, entant che tar ils umens sa sminuescha il svilup plitost dapi l'onn 1997.

Studentas e students dal Grischun a las universitads svizras tenor schlattaina, 1993 fin 2003

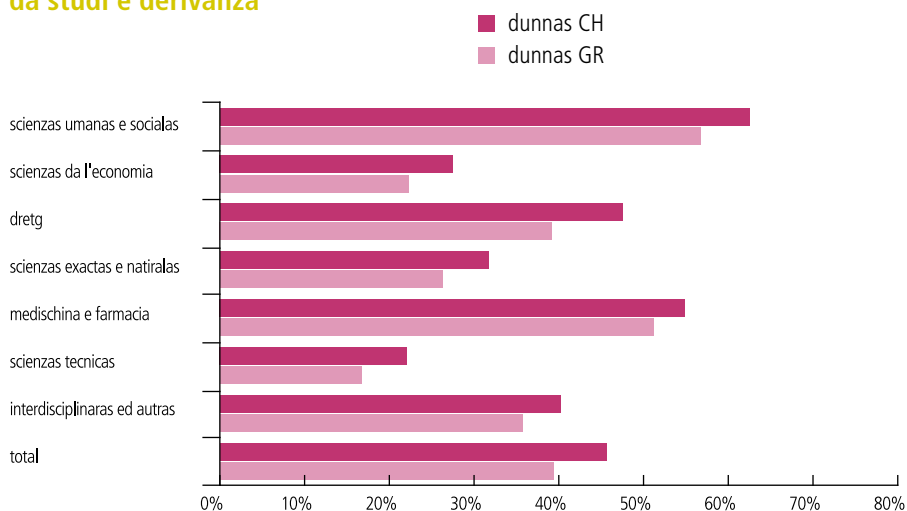
Funtauna: uffizi federal da statistica, statistica da scola
* studentas e students cun domicil en il Grischun tar l'acquist dal certificat dal dretg da studegiar

Las studentas grischunas – elecziun tradiziunala dals roms

Las studentas ed ils students a las universitads sa repartan sin bundant 45 % dunnas e stgars 55 % umens. Tut tenor il sector spezial è dentant il dumber da las dunnas cleramain sur resp. sut questa media. Passa la mesadad da las studentas e dals students en las ciencias umanas e socialas sco er en la medischina ed en la farmazia èn dunnas. En las ciencias tecnicas datti mo bundant 20 % dunnas. Da las studentas e dals students dal Grischun èn las dunnas represchentadas en general in pau mender che la media svizra. Surtut en ils sectors spezial dretg e ciencias tecnicas èn ellas en retard. Da tut las personas che studegian en Svizra è en il fratemp il dumber da las dunnas creschì vinavant. Per il mument (2003/2004) importa quel 48 %.

La quota da dunnas a las universitads svizas, tenor direcziun da studi e derivanza*

Funtauna: uffizi federal da statistica, statistica da scola
* studentas e students cun domicil en il Grischun tar l'acquist dal certificat dal dretg da studegiar

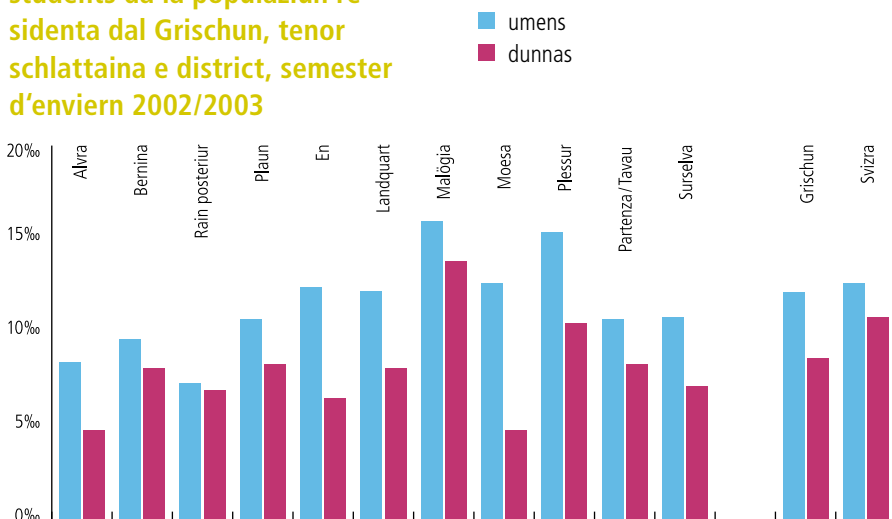

Studentas da l'Engiadin'ota spezialmain frequentas

La grafica represchenta la part en promils da las studentas e dals students (universitads) da la populaziun totala en ils 11 districts dal Grischun. I dat en egl che questa part variescha tar las dunnas e tar ils umens fermamain tut tenor district, tar las dunnas cleramain pli fitg. Er la differenza tranter dunnas ed umens è fitg differenta da district a district: d'ina proporziun vaira equilibrada sin in nivel plitost bass en Rain posteriu e sin in nivel aut en il district da Malögia, fin tar ina differenza extrema da las schlattainas en ils districts da l'En e da la Moesa. (Resguardar ston ins dentant ch'il dumber total da las studentas e dals students dals districts da l'Alvra, dal Rain posteriu, da l'En e da la Moesa dumbravan main che 100 e dal district dal Bernina perfin main che 50. Betg inclus en questas cifras èn er las studentas ed ils students che studegian en universitads da l'exterior).

Promils da las studentas e dals students da la populaziun residenta dal Grischun, tenor schlattaina e district, semester d'enviern 2002/2003

Funtauna: uffizi federal da statistica, statistica da scola

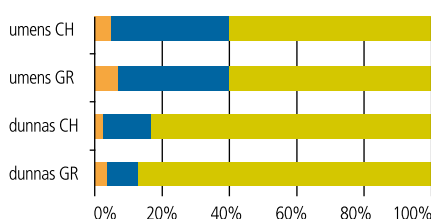
Las dunnas prestan servetschs

Dapi decennis crescha en Svizra, sco en tut il mund occidental, il sectur da servetsch sin donn e cust da l'agricultura e da l'industria/dal mastergn. Tar il sectur da servetsch tutgan ultra dal commerzi, da l'hotellaria, da las bancas e da las assicuranzas er tut ils fatgs da la sanadad ed ils fatgs socials, ils fatgs da la furmaziun sco er ils ulteriurs servetschs publics e privats. Quai è a medem temp il sectur, nua ch'igl èn occupadas cleramain las pli bleras dunnas. Quest svilup ha fatg er il chantun Grischun. Però ha l'emprim sectur (l'agricultura e la selvicultura) en il Grischun sco chantun da muntogna natiralmain ina pli gronda impurtanza che en il rest da la Svizra. Interessant è dentant che pli bleras dunnas lavuran en il Grischun en il sectur da servetsch, però bler pli paucas en l'industria e mastergn che sin plaun svizzer.

Persunas cun actividad da gudogn tenor secturs e schlattaina, Grischun e Svizra

Funtauna: uffizi federal da statistica, dumbraziun dal pievel 2000

- agricultura e selvicultura
- industria e mastergn
- prestaziuns da servetsch

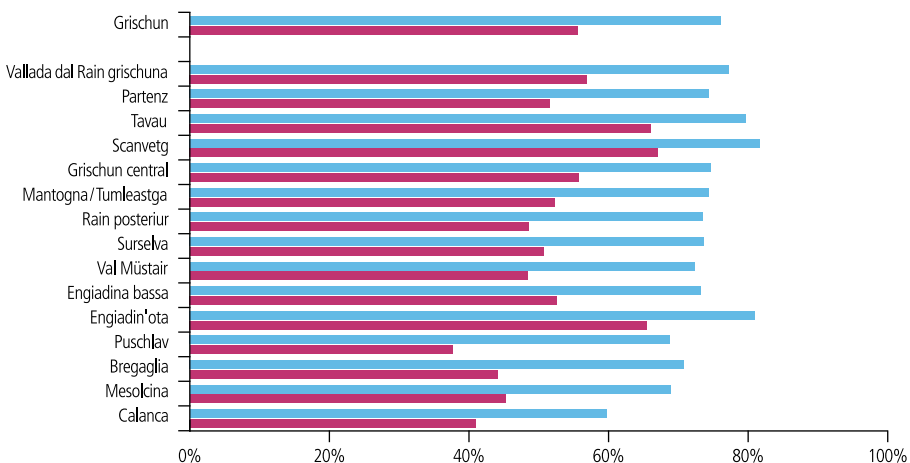
Lavur pajada – betg per tut las dunnas grischunas

La quota da gudogn, quai vul dir la part da las persunas che gudognan (cun e senza actividad da gudogn) da la populaziun residenta a partir da 15 onns impurtava en il Grischun tar ils umens l'onn 2000 76 % (Svizra 75.2 %), tar las dunnas 55.6 % (Svizra 56%). Las differenzas tranter las regiuns dal Grischun sa laschan declarar per gronda part cun las differentas purschidas da plazzas da lavur. En las regiuns cun in'economia ferma sco l'Engiadin'ota, il Scanvetg, Tavau e la Val dal Rain grischuna chatta dapli lavur che en las regiuns periferas cun ina economia flaivla, cunzunt en las vals dal sid. En connex cun la quota da gudogn da las dunnas èn las differenzas anc bler pli grondas. Evidentmain tutga la sperdita da plazzas da lavur pli fitg las dunnas ch'ils umens. Ultra da quai èn las dunnas, cunzunt sch'ellas han famiglia, per regla main mobilas ch'ils umens.

Quotas da gudogn en il Grischun, tenor regiun e schlattaina

- umens
- dunnas

Funtauna: uffizi federal da statistica, dumbraziun dal pievel 2000

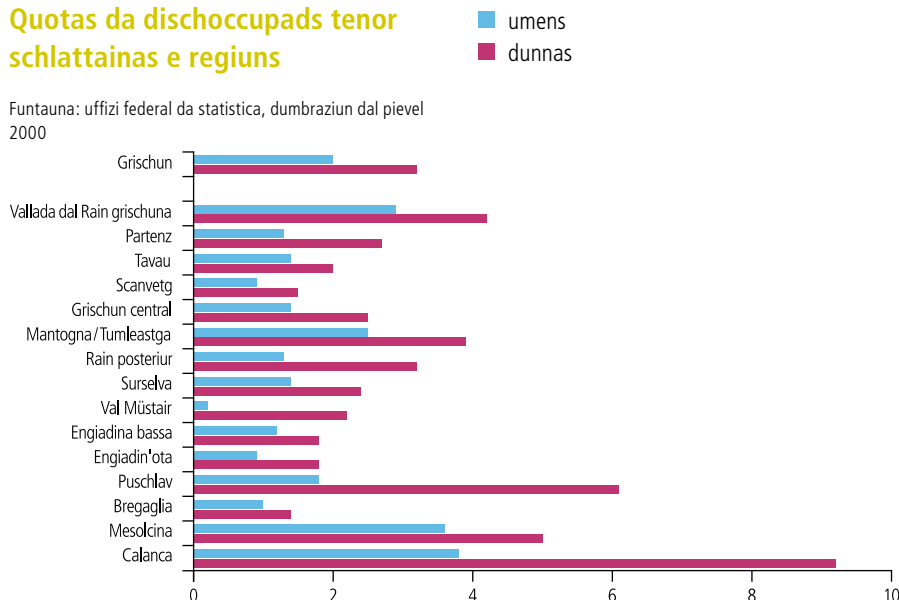

Las dunnas èn pertutgadas pli fitg da la dischoccupaziun

Entant che la quota da dischoccupaziun, quai vul dir la part da las personas dischoccupadas en relaziun cun las personas che gudognan (= personas cun e senza activitad da gudogn a partir da 15 onns) importava l'onn 2002 en l'entir chantun tar ils umens 2%, era quella tar las dunnas cun 3.2% cleramain pli auta. Dimensiuns extremamain autas ha la dischoccupaziun da las dunnas puspè en las regiuns cun structures flaihlas en il Puschlav ed en la Val Calanca. Ultra dal Mesauc pon ins constatar er en la Val dal Rain grischuna ed en la Tumleastga ina gronda quota da dischoccupads, e quai tar domaduas schlattainas. En Svizra è la quota da dischoccupads generalmain pli auta ch'en il Grischun. L'onn 2000 eran en Svizra 5% da las dunnas e 3.2% dals umens dischoccupads.

Quotas da dischoccupads tenor schlattainas e regiuns

Funtauna: uffizi federal da statistica, dumbraziun dal pievel 2000

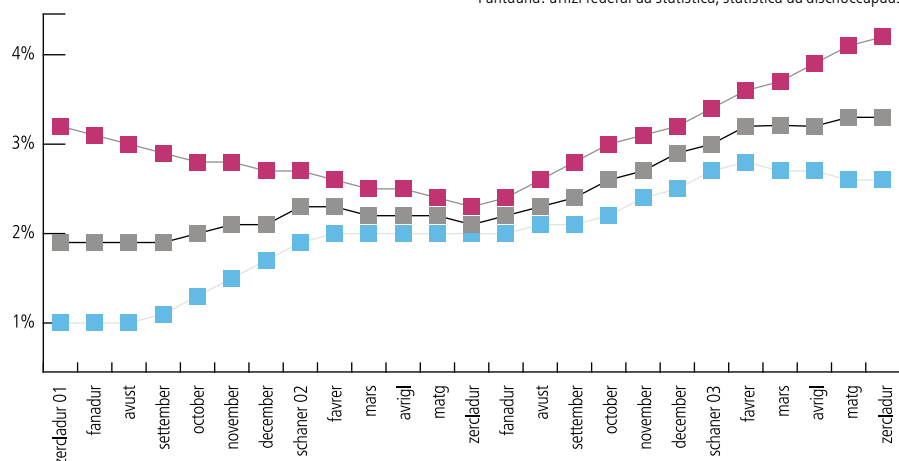

L'autozza da la quota da dischoccupads è dependenta da la conjuntura, dentant na sa sviluppa ella betg adina a moda parallela tar las dunnas e tar ils umens. (Cifras precisas da quest svilup èn avant maun mo per las regiuns grondas da la Svizra; perquai resguardain nus qua la regiun da la Svizra orientala.) Per l'onn 2001 constatain nus in augment tar ils umens ed ina sminuaziun tar las dunnas. A partir da l'onn 2002 succeda in augment tar domaduas schlattainas, l'onn 2003 va il svilup puspè dapart: tar las dunnas va la curva fitg ensi, tar ils umens va ella levamain engiu. Responsabla per quai è principalmain la differenta purschida da lavur en las differentas branschas ed en ils differentes secturs da l'economia. En il Grischun eran annunziads l'onn 2004 en media 940 dunnas e 1160 umens sco dischoccupads.

Svilup da la quota da dischoccupads en la Svizra orientala, tenor schlattaina, 2001 fin 2003

■ dunnas Svizra orientala
■ total Svizra orientala
■ umens Svizra orientala

Funtauna: uffizi federal da statistica, statistica da dischoccupads

Las dunnas lavuran a temp parzial – ils umens lavuran a temp cumplain

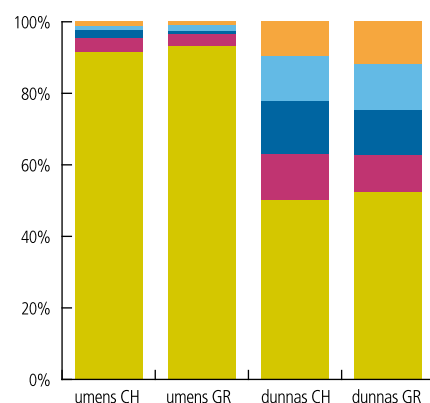
Ils umens han per regla in'activitad da gudogn a temp cumplain, plazzas parzias èn raras. Da las dunnas percenter han mo circa la mesadad in'activitad da gudogn cumplaina, tschella mesadad ha ina plazza parziala cun in pensum different grond. Plazzas cumplainas èn in pau pli frequentas en il Grischun ch'èn il rest da la Svizra, e quai tar ils umens sco er tar las dunnas. Sche quai correspunda unicamain a la purschida da plazzas u er al giavisch da las personas cun activitad da gudogn, na savain nus betg dentant. Las dunnas lavuran pia en general pli savens parzialmain, quai è dentant il cas cunzunt tar dunnas cun obligaziuns da famiglias. En l'enquista svizra davart la populaziun activa (ESPA 2001) inditgeschan 50 % da las dunnas cun in pensum parzial ch'ellas lavuran parzialmain per motivs famigliars. Ils umens lavuran parzialmain plitost perquai ch'els fan

anc ina scolaziun, perquai ch'els han in gudogn accessori u per motivs da la sanadad. Umens che han ina plazza parziala e partan la lavur da famiglia cun lur partenaria èn anc fitg rars. Mo 8 % dals umens cun plazzas parzias numnan quest motiv (cf. Strub 2003).

- sut 20 %
- 20 – 49 %
- 50 – 69 %
- 70 – 99 %
- a temp cumplain

Grad d'occupaziun tenor schlat-taina, Grischun e Svizra

Funtauna: uffizi federal da statistica, dumbraziun dal pievel 2000

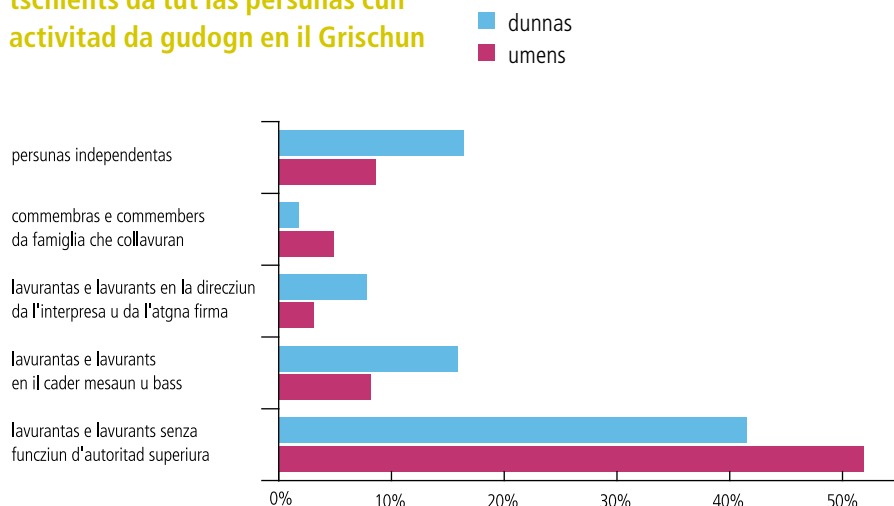

Scheffas en raras en il Grischun

Las bleras personas cun activitad da gudogn èn – en il Grischun sco er en Svizra – lavurantas e lavurants senza funcziun d'autorità superiura. Tar las dunnas è questa categoria dentant anc bler pli gronda che tar ils umens. Quai stat en connex cun il fatg ch'ins chatta darar dunnas cun funcziuns directivas. Dals umens èn almain circa 16 % independents e tuttina blers han posiziuns da cader mesaunas u bassas, stgars 8 % lavuran en la direziun da l'interpresa u en l'atgna firma. Tar las dunnas èn tut questas cifras cleramain pli bassas. Ellas èn surrepreschentadas mo sco commembras da la famiglia che collavuran en il manaschi. Quai èn il pli savens dunnas che lavuran en il manaschi puril u en il mastern da lur partenaris.

Persunas cun activitad da gudogn* tenor status e schlat-taina, en pertschients da tut las personas cun activitad da gudogn en il Grischun

Funtauna: uffizi federal da statistica, dumbraziun dal pievel 2000
*senza emprendistas ed emprendists, dischoccupadas e dischoccupads e lavurantas e lavurants senza ulteriuras indicaziuns

L'administraziun chantunala – ina domena dals umens

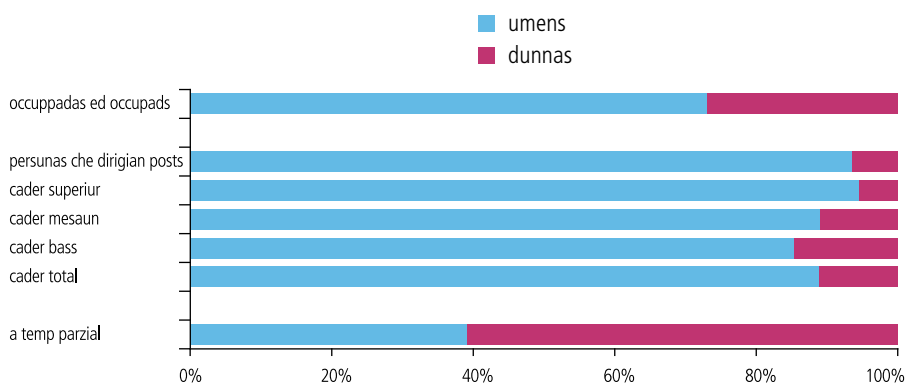
Da las 2343 personas ch'eran occupadas la fin da l'onn 2003 en l'administraziun chantunala eran 634 dunnas (27%) e 1709 umens (73%). 24% dals umens e mo 10% da las dunnas lavuran en plazzas da cader. Da las dunnas èn 57.6% engaschadas parzialmain, dals umens 14%.

Da tut las personas employadas en il chantun Grischun èn 43% dunnas, da las personas employadas tar il chantun percenter mo 27%. Quai fa surstar en vista al fatg che las dunnas èn occupadas spezialmain en il sectur da servetschs, tar il qual tutgan er las plazzas da lavur da l'administraziun chantunala. Ina decleraziun pudess esser il gener da las plazzas (per vegnir a savair dapli en quest regard, stuess vegnir fatga in'analisa tenor departaments e funcziuns). Almain porscha il chantun a las dunnas numerusas plazzas parzialas; ed er umens

cun plazzas parzialas n'èn betg uschè rars en l'administraziun chantunala sco en l'ulteriura economia. La part da las dunnas en plazzas da cader è anc fitg pitschna. Qua na datti strusch ina differenza tranter l'administraziun chantunala ed autras interpresas en il chantun.

Dumber da dunnas e d'umens ch'èn occupads en l'administraziun chantunala dal Grischun, 2003

Funtauna: UPO

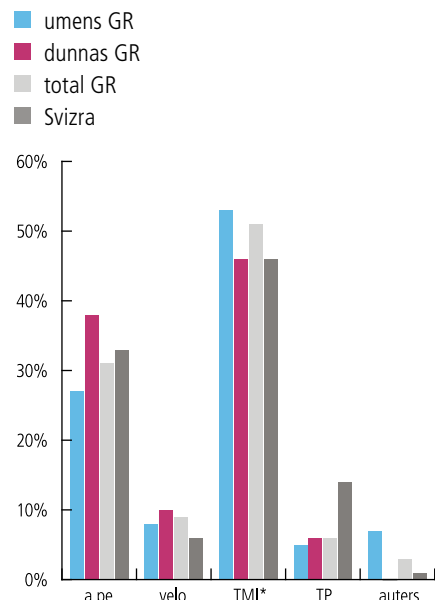
Las Grischunas van pli savens a pe ch'ìls Grischuns

Las pli bleras personas che penduleschan van a lavur cun l'auto u cun la moto. En il Grischun è questa part pli gronda ch'en Svizra, nua che las personas che penduleschan dovran il traffic public. Las dunnas en il Grischun van bler pli savens a pe ch'ìls umens, circa tutta savens van ellas cun il velo e cun il traffic public, dentant pli darar cun l'agen vehichel a motor. Quai po star en connex cun il fatg che las dunnas disponan pli darar d'in auto, dentant er cun il fatg che las dunnas han ina via pli curta a la lavur, numnadain 6 km visavi ils umens che han ina via a la lavur dad 11 km. Las dunnas dovran dentant mintgamai en media 12 minutas, ils umens 21 minutas per ir a lavur.

Meds ad transport da pendularias e pendularis, Grischun e Svizra

Funtauna: uffizi da planisaziun 2004 (basa microzensus 2000)

*TMI= traffic motorisà individual (auto, moto)

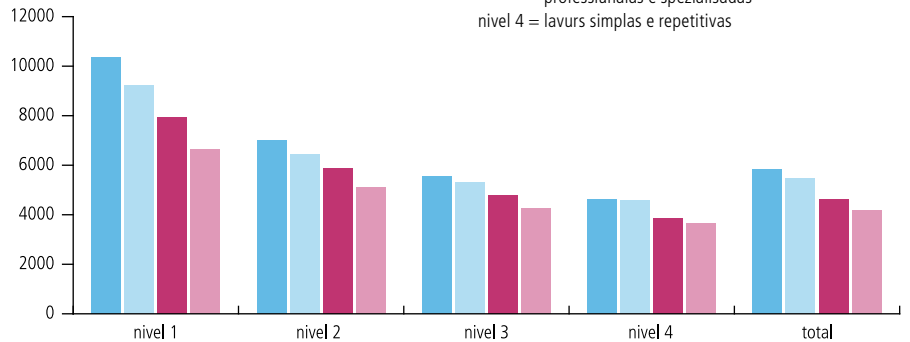
Las dunnas gudognan in tschintg-avel damain ch'ils umens

En la Svizra orientala (per il Grischun mancan cifras represchentativas) gudognan persunas cun activitad da gudogn in pau pli pauc che la media svizra. E las dunnas han la fin dal mais claramain pli pauca paja ch'ils umens. La paja media da las dunnas, calculada cun 40 uras l'emna, importava l'onn 2002 en la Svizra orientala 4152.– francs per mais, la media svizra era 4625.– francs. Ils umens da la Svizra orientala survegnivan en media 5491.– francs per mais, la media svizra per la paja dals umens era 5831.– francs per mais. Pli ch'il nivel da las exigenzas crescha, e pli che crescha er la differenza tranter la paja da las dunnas e dals umens. Sin il nivel maximal da las exigenzas gudognan las dunnas en la Svizra orientala 27.8% pli pauc ch'ils umens, la media svizra da la differenza da la paja en questa categoria è 23%. Er tar las lavurs sin il nivel minimal da las exigenzas è la differenza da

las pajas en la Svizra orientala cun 20.1% pli auta che la media svizra (16.9%).

Pajas tenor nivel da las exigenzas e schlattaina

Funtauna: uffizi federal da statistica, enquesta da la structura da las pajas 2002

- umens CH
- umens Svizra orientala
- dunnas CH
- dunnas Svizra orientala

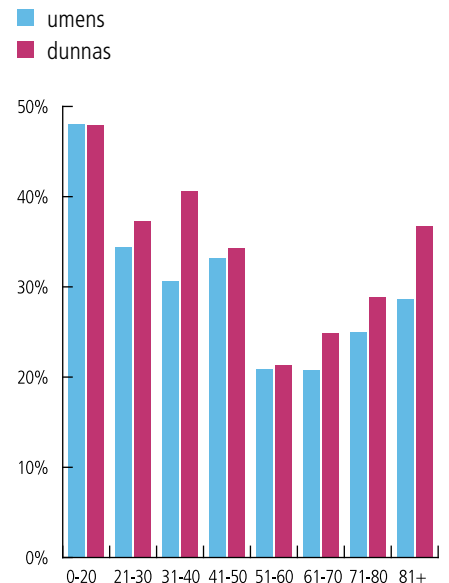
Legenda:
 nivel 1 = lavurs las pli pretensiusas e difficilas
 nivel 2 = lavurs independentas e qualifitgadas
 nivel 3 = premessas vegnan enconuschientschas professunalas e spezialisadas
 nivel 4 = lavurs simplas e repetitivas

Dunnas pli giuvnas e pli veglias fan pli savens diever da la reducziun da las premias

Deplorablmain na datti betg statisticas re-partidas tenor la schlattaina davart las entradas en il chantun Grischun. Tschertas indicaziuns areguard la situaziun da las entradas da las dunnas e dals umens sa preschentan dentant en la statistica da las retschavidras e dals retschaviders da reducziuns individualas da las premias da las cassas da malsauns. Cun excepziun da la gruppa da vegliadetgna la pli giuvna retiran en general dapli dunnas che umens reducziuns da premias. Fitg gronda è la differenza tar las conburgaisas e tar ils conburgais ils pli vegls, dentant er tar las gruppas da persunas en la vegliadetgna da 31 fin 40 onns.

Part da las retschavidras e dals retschaviders da reducziuns da las premias en relaziun cun la populaziun residenta, tenor schlattaina e vegliadetgna, 2003*

Funtauna: uffizi da sanadad, GR 2003
 *sin basa da la repartiziun tenor vegliadetgna 2000

Dus terzs da la lavur nunpajada vegn prestada da las dunnas

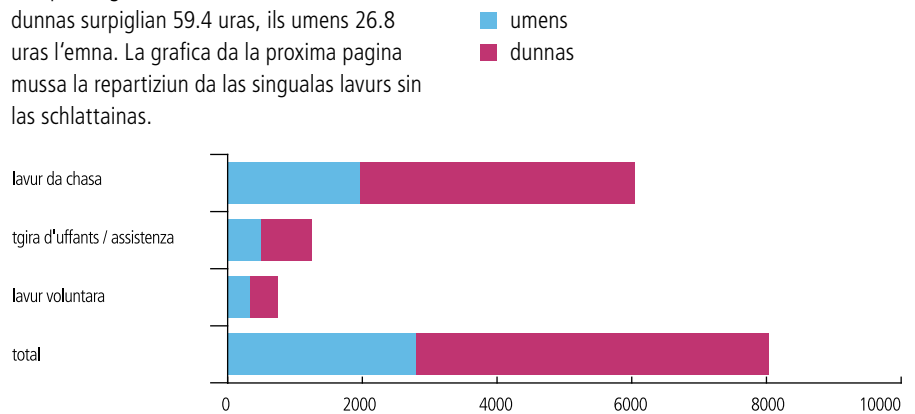
Tenor las calculaziuns las pli novas da l'uffizi federal per statistica vegnan prestadas en Svizra mintg'onn 6.7 milliardas uras lavur da gudogn. Anc dapli uras, numnadamain circa 8 milliardas uras vegnan lavuradas senza paja. La pli gronda part da questa lavur, numnadamain 65 %, prestan las dunnas. Sco quai che la grafica mussa, è la lavur da chasa la pli gronda part da la lavur nunpajada (circa 6 milliardas uras), e 2/3 da quella vegn prestada da las dunnas.

L'uffizi federal da statistica ha da nov er calculà la valor monetara da questa lavur ed ha constatà che passa 70 % dal product naziunal brut (q.v.d. da la valor agiuntada brutta cuntanschida en Svizra) saja lavur nunpajada. En francs ha questa lavur ina valor da 250 milliardas. 63 % da quella lavur vegn prestada da las dunnas.

En la media totala prestan las dunnas 31 uras l'emna lavur da chasa e da famiglia, ils umens 17 uras. La pli blera lavur da chasa e da famiglia vegn prestada en famiglias cun uffants pitschens, là è dentant repartida la lavur anc bler pli malgulivamain sin las schlattainas. Las dunnas surpiglian 59.4 uras, ils umens 26.8 uras l'emna. La grafica da la proxima pagina mussa la repartiziun da las singualas lavurs sin las schlattainas.

Lavur nunpajada en milliuns uras per onn, tenor schlattaina e gener da la lavur.

Funtauina: uffizi federal da statistica, ESPA 2000

Las dunnas fan la laschiva, ils umens fan termagls cun ils uffants

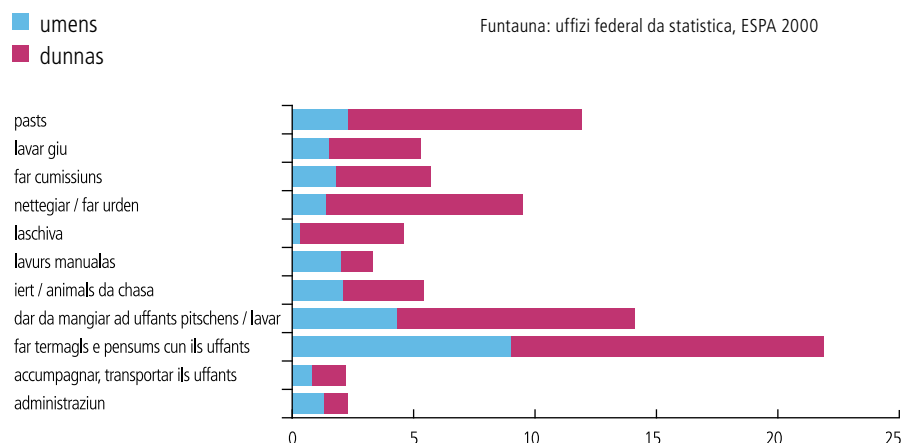
Cun excepziun da las lavurs manualas ed administrativas vegnan fatgas tut las lavurs en la chasada per la gronda part da las dunnas. Il pli pauc fan ils umens la laschiva, il pli tgunsch sa participeschan els vi da la tgira dals uffants. Dentant er quella lavur vegn fatga per la pli gronda part da las dunnas.

Totalmain investeschan las mammas d'uffants pli pitschens 59.4 uras l'emna per lavur da chasa e da famiglia. Las mammas senza activitad da gudogn investeschan anc pli bleras uras en quella lavur (66.1 uras), las dunnas cun activitad da gudogn, tut tenor lur pensum da gudogn tranter 50 e 57 uras l'emna (cf. Strub & Bauer 2002). Questa gronda chargia da lavur, spezialmain da las mammas cun activitad da gudogn, stat er en connex cun il pitschen dumber da plazzas da tgira ordaifer la famiglia.

En il chantun Grischun è vegnids tgirads l'onn 2003 en tut 799 uffants l'entir di u per tschertas uras ordaifer la famiglia, q.v.d. en canortas u en famiglias dal di.

Temp impundi (uras l'emna) per lavur da chasa e da famiglia tar pèrs cun uffant(s) sut 7 onns, tenor schlattaina e gener da la lavur

Funtauina: uffizi federal da statistica, ESPA 2000

Ils Grischuns èn pli savens memia gross

Davart la frequenza da malsognas e d'accidents na datti naginas cifras objectivas. En l'enquista svizra da l'onn 1992/93 han inditgà bunamain 90% da las Grischunas e dals Grischuns che lur stadi da sanadad saja bun fin fitg bun. Il bainstar psicologic han dentant valità 32% da las dunnas e 24% dals umens sco bass. Ils mals ils pli frequents (mal il dies e mal il chau) han pli savens las dunnas ch'ils umens, dentant generalmain pli darar che la media svizra. Auter statti cun il factur da ristga en connex cun esser memia gross e cun la schientscha dal nutriment. Pli blers umens èn memia gross che dunnas, ed en il Grischun è quai il cas anc pli frequentamain.

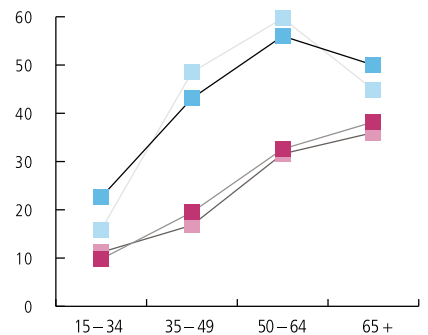
Las dunnas ed ils umens sa differenzieschan areguard lur modas da viver relevantas per lur sanadad. Las dunnas baivan pli pauc alcohol, fiman pli pauc, consumeschan in pau pli savens

medicaments sco meds per durmir e per sa quietar u meds per stimular e fan pli fitg stim dal nutriment ch'il umens.

- umens CH
- umens GR
- dunnas CH
- dunnas GR

Part da las personas memia grossas en il Grischun ed en Svizra, tenor schlattaina e vegliadetgna, 1992/93

Funtauina: enquista davart la sanadad 1992/93

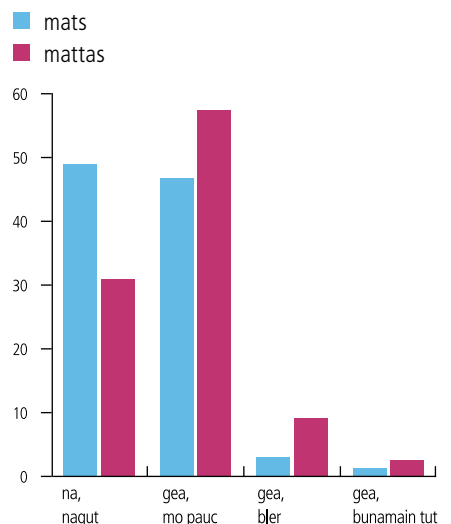

Mo mintga terza matta è cuntenta cun sasezza

En in'enquista da l'onn 2002 davart il departament da la sanadad ed il sa sentir dals uffants dad 11-16 onns en il Grischun sa conferman quests resultats per gronda part. Las mattas inditgeschan pli darar ch'il mats che lur stadi da sanadad saja fitg bun. Ellas han pli savens mal il chau, mal il venter e mal il dies, sa sentan dentant er pli savens tristas, irritadas, gnervusas, sulettas u stanclas. Bler pli paucas mattas che mats èn en tut ils regards cuntentas cun lur corps, sco quai che la grafica mussa.

Respostas da scolaras e dals scolaras dad 11 fin 16 onns en il Grischun sin la dumonda: «Datti insatge vi da tes corp che ti vulestas midar?»

Funtauina: institut svizzer da prevenziun da l'alcoholissem e d'autras toxicomanias, 2003

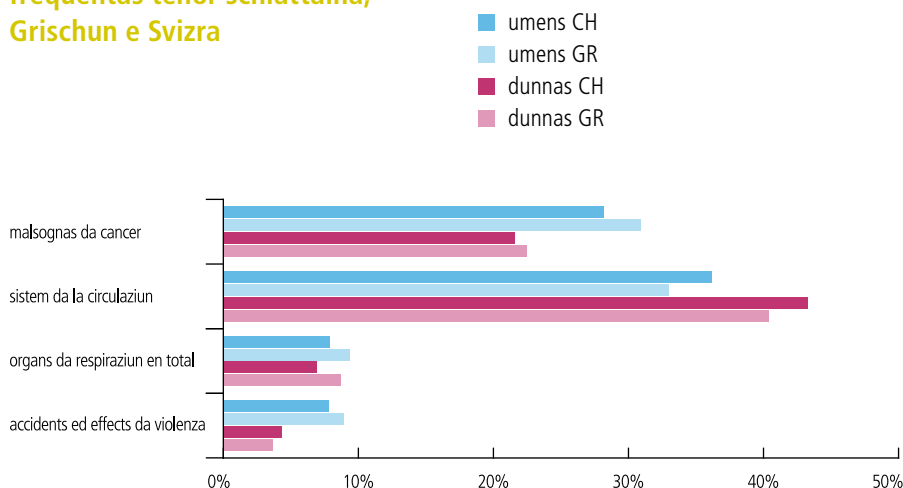
Las dunnas moran pli savens ch'ils umens per consequenza da malsognas dal cor e da la circulaziun

Las trais raschuns da la mort las pli frequentas en il Grischun sco en tut la Svizra èn malsognas dal sistem da la circulaziun, malsognas dal cor e cancer. Ils umens moran pli savens per consequenza da malsognas malignas da cancer, tras accidents e tras violenza, las dunnas dentant moran pli savens pervi da malsognas da la circulaziun e dal cor.

Differenzas tranter la Svizra ed il Grischun sa mussan spezialmain tar las malsognas dal cor u da la circulaziun. Ellas èn en il Grischun pli darar la raschun da la mort. Percunter paran malsognas da cancer dad esser en il Grischun pli savens mortals, spezialmain tar ils umens.

Las raschuns da mort las pli frequentas tenor schlattaina, Grischun e Svizra

Funtauna: uffizi federal da statistica, statistica da mortoris 2000

Politica

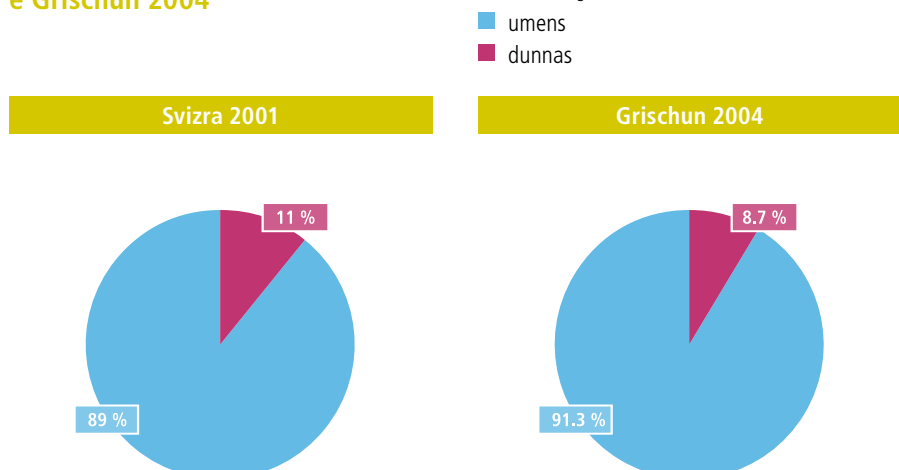
Las vischnancas èn fermamain en ils mauns dals umens

Las suprastanzas communalas dal Grischun eran occupadas l'onn 1999/2000 cun 16 % dunnas ed 84 % umens (indicaziuns da 67 % da las vischnancas). Mo gist 3.8 % da las 212 vischnancas vegnivan presidiadas d'ina dunna. L'uffizi federal da statistica ha erui en in'enquista generala da tut la Svizra l'onn 2001 ina represchentanza da las dunnas dad 11 % tar ils presidis communalas e da 24.1 % en las executivas communalas.

Actualmain vegnan presidiadas en il Grischun 18 da 208 vischnancas (8.7 %) d'ina dunna.

Dunnas ed umens en ils presidis communalas, Svizra 2001 e Grischun 2004

Funtaunas: uffizi federal da statistica: dunnas en las executivas da las vischnancas svizras 2001, post da stab per dumondas d'egualitad 2004

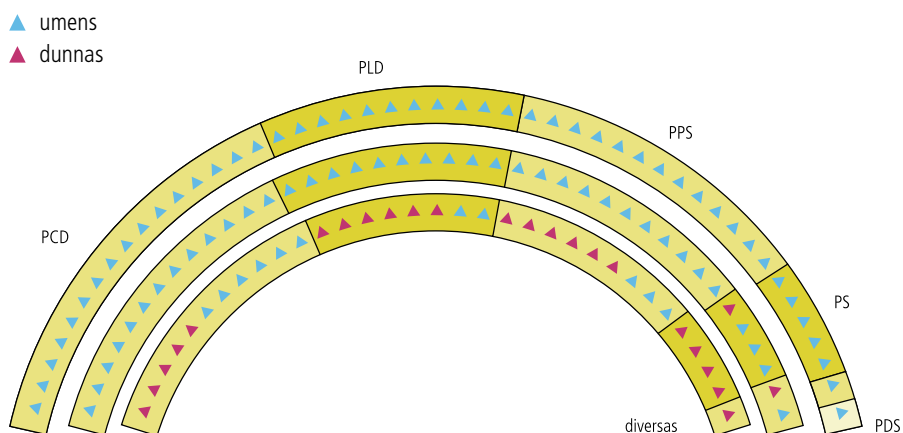

Quatter da tschintg deputadas e deputads èn umens

Ils 120 mandats dal cussegl grond èn actualmain occupads da 24 dunnas (20%) e da 96 umens (80%). Uschia è la quota da las dunnas cleramain sut la media svizra da 24.9% (2004). La proporziun da las schlattainas variescha da partida a partida. Il mender sa preschenta la partida la pli ferma, la PCD cun ina quota da dunnas da 12.5% (cun excepziun da la PDS ch'è represchentada mo cun in um), la proporziun la pli equilibrada sa chatta tar la gruppa «diversas» (mintgamai 50%) sco er tar la PS cun 38.5% dunnas a 61.5% umens.

Dunnas ed umens en il parlament chantunal, tenor partidas, 2004

Funtauna: uffizi per economia e turissem, il Grischun en cifras 2004

S'avanzan las deputadas cuntinuadamain?

In sguard sin il svilup da la quota da las dunnas en il cussegl grond mussa in grond sigl l'onn 1994 (forse ina consequenza da l'effect Brunner, q.v.d. d'in sforz per mobilisar las dunnas suenter che Christiane Brunner n'era betg vegnida elegida en il cussegl federal il mars 1993) ed in ulteriur augment l'onn 2003.

Precisamain medem sco en il cussegl grond (20 ad 80 u 1a 4) è la proporziun da las schlattainas tar ils tschintg cussegliers guvernativs, la presidenta da la regenza Eveline Widmer-Schlumpf (PPS) è l'unica dunna. Il Grischun è uschia in zic sut la media svizra, la quota da las dunnas en tut las regenzas chantunalas dumbra totalmain 21.5%.

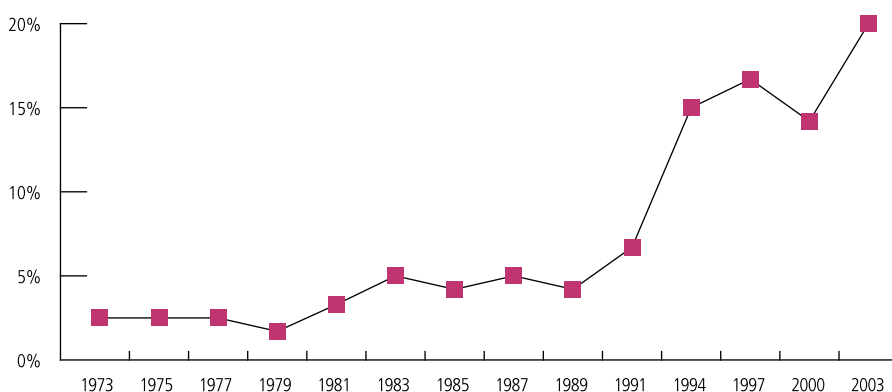
En las cumissiuns permanentas dal cussegl grond dumbra la quota da las dunnas 21%, en las ulteriuras cumissiuns chantunalas 20%. Tar la confederaziun èn las dunnas represchenta-

das en las cumissiuns extraparlamentaras cun 32.4% da las commembras e dals commembars.

Svilup da la quota da dunnas en il cussegl grond, 1973 fin 2003

Funtauna: «frauenRecht», 2004

* Las elecziuns dal cussegl grond han gi lieu fin 1991 en in ritmus da dus onns, dapi lura en in ritmus da 3 onns.

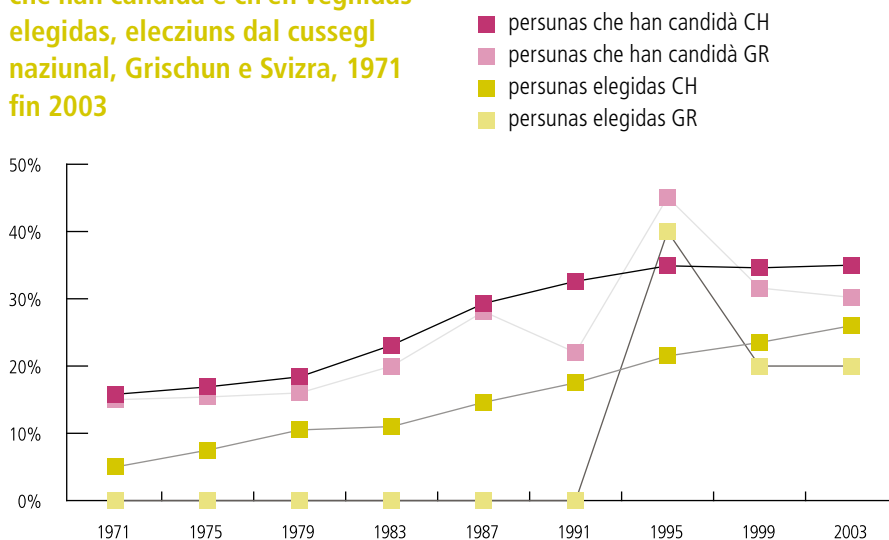

Ina Grischuna en il cussegl naziunal, nagina en il cussegl dals chantuns

Per il mument represchentan quatter umens ed ina dunna il Grischun en il cussegl naziunal. La quota da las dunnas tar ils mandats dal cussegl naziunal è uschia 20 %, la quota svizra è 26 %. Er sch'igl èn – dapi l'introducziun dal dretg da vuschar da las dunnas sin plaun federal – sa messas a disposiziun er dunnas per in mandat en il cussegl naziunal, èn vegnidas elegidas las emprimas Grischunas pir l'onn 1995 (gia l'onn 1974 era succedida Elisabeth Lardelli, n'era dentant betg vegnida elegida l'onn 1975). Quel onn avevan candidà bunamain medem bleras dunnas sco umens per il cussegl naziunal, las votantas ed ils votants han trames gist duas dunnas en in culp giu Berna (Brigitta Gadiant PPS e Silvia Semaneni PS). Tar las elecziuns ch'èn suandadas ha pers la PS ses segund mandat ed il Grischun il segund sez represchentà d'ina dunna.

Quotas da dunnas da las personas che han candidà e ch'èn vegnidas elegidas, elecziuns dal cussegl naziunal, Grischun e Svizra, 1971 fin 2003

Funtauna: uffizi federal da statistica, statistica da las elecziuns dal cussegl naziunal

Register da la litteratura Impressum

Litteratura

Bühler Elisabeth: «Frauen- und Gleichstellungsatlas Schweiz». Turtig 2001

Hofmann Silvia, Jecklin Ursula & Redolfi Silke (ed.): frauenRecht «Frauen- und Geschlechtergeschichte Graubünden», tom 1, Turtig 2004.

Strub Silvia: «Teilzeitarbeit in der Schweiz» edì da l'uffizi federal per l'equalità tranter dunna ed um, Berna 2003.

Strub Silvia & Bauer Tobias: «Wie ist die Arbeit zwischen den Geschlechtern verteilt?» edì da l'uffizi federal per l'equalità tranter dunna ed um, Berna 2002.

Uffizi da planisaziun: Mobilità en il Grischun. Cuira 2004

Impressum

Retschertgas e text: Katharina Belser, sociologa, Peiden GR

Translaziuns: Servetsch chantunal da transaziun, Aita Dermont-Stupan (rumantsch), Alessandra Gartmann-Sami (talian)

Layout e grafica: Muriel Stillhard, miux, Cuira, www.miux.ch

Ediziun: post da stab per dumondas d'equalità dal chantun Grischun, Cuira 2004, www.stagl.gr.ch

Sustegnì cun meds interchantunals da la lottaria naziunala